

**“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA
ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI”
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya**

UOʻK: 631.425+631.879.42(575-172)

**QORAQALPOGʻISTON SHAROITIDA TUPROQ SUV OʻTKAZUVCHANLIGIGA
KOMPOSTLARNING TAʼSIRI**

Zinatdinov Kamalatdiy in Mnajatdin uli,

Qishloq xoʻjaligi fanlari falsafa doktori,

Tel: +998913035359

e-mail: kamatlatdiyinzinatdinov@gmail.com

Sarsenbaeva Nilufar Jengisbay qizi,

2-kurs “Agronomiya” taʼlim yoʻnalishi talabasi,

Qoraqalpogʻiston qishloq xoʻjaligi va agrotexnologiyalar instituti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19458179>

Annotatsiya. Shoʻrlangan tuproqlarda suv oʻtkazuvchanlik jarayoni ekinlarning rivojlanishi va hosildorligiga bevosita taʼsir etuvchi muhim omillardan biridir. Maqolada shoʻrlangan yerlarda turli tarkibdagi organo-mineral kompostlarning tuproq suv rejimiga taʼsiri sharhlangan. Kompost tarkibidagi organik moddalar, glaukonit agrorudasi va shirinmiya chiqindilarining uygʻunlashuvi tuproq strukturasini yaxshilab, gʻovaklikni oshirishga xizmat qildi. Natijada suvning infiltratsiya tezligi ortib, shoʻrning yuvilishi hamda tuproqning meliorativ holati yaxshilanganligi aytib oʻtilgan. Bundan tashqari, organo-mineral kompostlar shoʻrlangan yerlarda tuproq suv oʻtkazuvchanligini yaxshilash, suvdan samarali foydalanish hamda ekinlar uchun qulay agroekologik sharoit yaratishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Kalit soʻzlar. Tuproq, organo-mineral kompost, goʻng, mineral oʻgitlar, suv oʻtkazuvchanlik, unumdorlik, zichlik.

Аннотация. Процесс водопроницаемости в засоленных почвах является одним из важных факторов, напрямую влияющих на развитие и продуктивность сельскохозяйственных культур. В статье рассматривается влияние органико-минеральных компостов различного состава на водный режим почв засоленных почв. Сочетание органического вещества, глауконитовой агроруды и отходов сахарного тростника в компосте улучшило структуру почвы и увеличило ее пористость. В результате отмечено увеличение скорости инфильтрации воды, улучшение выщелачивания солей и мелиоративных свойств почвы. Кроме того, органико-минеральные компосты сыграли важную роль в улучшении водопроницаемости почв засоленных почв, эффективном использовании воды и создании благоприятных агроэкологических условий для сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова. Почва, органоминеральный компост, навоз, минеральные удобрения, водопроницаемость, продуктивность, плотность.

Abstract. The process of water permeability in saline soils is one of the important factors that directly affects the development and productivity of crops. The article reviews the effect of organo-mineral composts of various compositions on the soil water regime in saline soils. The combination of organic matter, glauconite agro-ore and sugarcane waste in the compost improved the soil structure and increased porosity. As a result, it was noted that the rate of water infiltration increased, salt leaching and soil reclamation improved. In addition, organo-mineral composts played an important role in improving soil water permeability in saline soils, efficient use of water and creating favorable agro-ecological conditions for crops.

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

Key words. Soil, organic-mineral compost, manure, mineral fertilizers, water permeability, productivity, density.

Kirish. Shoʻrlangan tuproqlar Oʻzbekiston, jumladan Qoraqalpogʻiston Respublikasi qishloq xoʻjaligi uchun eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Tuproqdagi ortiqcha tuzlar ekinlarning normal rivojlanishini sekinlashtiradi, hosildorlikni pasaytiradi hamda tuproqning suv-fizik xossalriga, xususan suv oʻtkazuvchanligiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Suv oʻtkazuvchanlik darajasi past boʻlgan sharoitda ekin ildizlari uchun yetarli namlik toʻplanmaydi, ortiqcha suv esa shoʻrning yana ham yuqoriga koʻtarilishiga sabab boʻladi. Shu bois shoʻrlangan yerlarda suv rejimini yaxshilash, tuproqning gʻovakligini oshirish va strukturaviy barqarorligini mustahkamlash ilmiy-amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Soʻnggi yillarda organo-mineral kompostlardan foydalanish ushbu muammoga samarali yechim sifatida qaralmoqda. Organo-mineral kompostlar tarkibida organik moddalar, mineral oʻgʻitlar hamda foydali mikroelementlarning uygʻunlashuvi tuproqning agrofizik xossalrini yaxshilash, gumus miqdorini oshirish, mikrobiologik faollikni kuchaytirish va eng muhimi, suv oʻtkazuvchanlikni yaxshilash imkonini beradi. Organik modda tuproqni strukturalash, mineral komponent esa ekinlarning oziqlanishini taʼminlash orqali kompleks taʼsir koʻrsatadi.

Mazkur tadqiqot shoʻrlangan yer sharoitida organo-mineral kompostlarning tuproq suv oʻtkazuvchanligiga taʼsirini oʻrganishga qaratilgan. Bunda turli tarkibdagi kompostlarning suv infiltratsiyasi, tuproqning namni ushlab qolish qobiliyati va shoʻr yuvilish jarayoniga taʼsiri tahlil qilinadi. Olingan natijalar nafaqat shoʻrlangan yerlarda ekinlar uchun qulay agroekologik sharoit yaratishga, balki suv resurslaridan samarali foydalanishga ham xizmat qiladi. Shu tariqa, organo-mineral kompostlardan foydalanish shoʻrlangan yerlarning meliorativ holatini yaxshilashda istiqbolli yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Ayrim manbalarda taʼkidlanishicha, murakkab organo-mineral kompostlarning qoʻllanilishi tuproqning ustki qatlamida (0–20 sm) fizik xususiyatlarni yaxshilashga yordam bergan. Natijada, agrotexnik ahamiyatga ega agregatlar ulushi hamda tuproq strukturasi koeffitsienti ortgan, suvga bardoshliligi kuchaygan. Shuningdek, tuproqning zichligi pasayib, gʻovaklik darajasi va nam sigʻimi oshgani, suv bilan bogʻliq koʻrsatkichlari esa yanada yaxshilangani aniqlangan [2; 21–22-b.].

Bazi bir manbalarda, oʻtloqqa xoslanib borayotgan taqirsimon tuproqlarda 11,0–16,0 t/ga miqdorda kompost qoʻllanishi natijasida tuproqning 0–30 sm qatlamida hajmiy massasi nazorat variantiga nisbatan 0,03–0,04 g/sm³ ga pasaygan. Natijada tuproqning suv oʻtkazish qobiliyati 21–34 m³ ga oshgani, dala nam sigʻimi esa 0,1–0,2 % ga yuqorilangani aniqlangan [1; 529–530-b.].

Bundan tashqari, har xil chiqindilarni kompostlash orqali organik komponentlarning mineralizatsiyasi va namlanishining biotermik jarayonini sodir etib, baʼzi oziq moddalar (goʻng, atala va qushlarning axlati) yoʻqotilishini kamaytiradi, shu bilan birga boshqalarning (torf, somon, maishiy chiqindilar) parchalanishini tezlashtiradi va ularni mineralizatsiyaga aylantiradi, tuproq sifatini yaxshilash uchun aralashishi aniqlangan [3; 15-16-b.].

Materiallar va uslublar. Tajriba dala usuli boʻyicha olib borildi. Tajribada tuproqning agrofizikaviy tahlillarini oʻtkazishda «Методы агрофизических исследований» (Tashkent, 1973) uslubiy qoʻllanmasidan foydalanildi [6].

Tuproqning suv oʻtkazuvchanligi kesma egat usulida aniqlandi, ushbu tahlillar tajribani boshlashdan oldin belgilangan nuqtalarda, tajriba davomida amal davrini boshi va oxirida har bir

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

variantda aniqlandi. Tuproqning mexanik tarkibi tajribadan oldin tuproqning 0-150 sm. qatlamigacha aniqlandi.

Natijalari va munozara. Ilmiy tajribamizda tuproqning suv o'tkazuvchanligiga organik, mineral o'g'itlar va har xil tarkibdagi kompostlarning ta'sirini aniqlash maqsadida bahorda va kuzda tuproqning suv o'tkazuvchanligini aniqladik. Bunda 1 p.m. egat kesmasi usulidan foydalandik.

Tajribaning 1-yilida tuproqning suv o'tkazuvchanligi bo'yicha kuzatuvlarning birinchi soatida bahorda variantlar bo'yicha 194-218 m³/ga suv o'tkazgan bo'lsa, keyingi soatlarda kamayib borib, jami 6 soatda 651,6-747,0 m³/ga ni tashkil etib, vegetatsiya oxirida tuproqning suv o'tkazuvchanligi pasayganligi aniqlandi.

Tajribada nazorat variantida bahorda tuproqning suv o'tkazuvchanligi 6 soatda jami 651,6 m³/ga teng bo'lgan bo'lsa, kuzda tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvlarning 6-soatida jami 501,0 m³/ga ni tashkil qildi.

Gektariga 10, 20 va 30 tonna miqdorida go'ng va unga qo'shimcha mineral o'g'itlarning kamaytirilgan miqdori qo'llanilgan 2-4 variantlarda bahorda tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvlarning oxirida 6 soatda jami 675,1-712,0 m³/ga suv singdirgan bo'lsa, kuzda vegetatsiya davri oxirida esa 6 soatda 517,2-544,6 m³/ga suv o'tkazuvchanligi aniqlandi. Bu ko'rsatkichlarni nazorat variantiga solishtirganda bahorda 6 soatda 23,8-60,7 m³/ga va kuzda 6 soatda 16,2-43,6 m³/ga ko'p suv o'tkazuvchanlikka ega bo'ldi.

Tuproqning suv o'tkazuvchanligi yanada yaxshilanib borishi organo-mineral kompostlarni qo'llashning har xil nisbatlariga bog'liq holda me'yorlari oshishi bilan bog'liq bo'lganligi aniqlandi.

Kompost-1 va kompost-2 qo'llanilgan variantlarda bahorda ya'ni vegetatsiya davri boshida tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvning 6 soatida 680,5-674,0 m³/ga bo'lgan bo'lsa, kuzda vegetatsiya davri boshida tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvning 6 soatida 521,5-516,0 m³/ga tashkil qildi. Bunda asosan kompost-1 qo'llanilgan varianda kompost-2 qo'llanilgan varianga nisbatan suv o'tkazuvchanlik biroz yuqori bo'lganligi aniqlandi. Bu o'zgarishlarni kompostlar nisbatlariga bog'liq holda glaukonit ko'payganligi bilan izohlash mumkin. Ushbu variantlarni nazorat variantiga nisbatan bahorda 28,9-22,4 m³/ga va kuzda esa 20,5-15,0 m³/ga ga ko'p bo'ldi.

Bundan tashqari, kompostlarni 20 t/ga me'yorlari qo'llanilganda bahorda vegetatsiya davri boshida tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvning 6 soatida 727,6 m³/ga va kuzda esa 597,5 m³/ga ni tashkil qilgan bo'lsa, kompost-4 22 t/ga miqdorda qo'llanilgan 8-variantda bahorda vegetatsiya davri boshida tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvning 6 soatida 747,0 m³/ga ni, kuzda 608,0 m³/ga bo'lgan bo'lsa, kompost-5 24 t/ga miqdorda qo'llanilgan 9-variantda bahorda vegetatsiya davri boshida tuproqning suv o'tkazuvchanligi kuzatuvning 6 soatida 714,0 m³/ga ni, kuzda 588,0 m³/ga ni tashkil qildi.

Tuproqning suv singdirish qobiliyati tajribaning barcha variantlarida kuzatuvning 1-soatidan 6-soatga tomon pasayib borishi aniqlandi. Boshqa variantlarga nisbatan yuqori ko'rsatkichlar 22 t/ga qo'llanilgan variantda aniqlanib, kuzatuvning 6-soatida ko'rsatkichlar nazorat variantiga nisbatan kuzda 107,0 m³/ga ga ortiqcha bo'lganligi aniqlandi.

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

Maqbul hisoblangan 8-variantda qo'llanilgan 22 t/ga organo-mineral kompostlarning keyingi yillardagi ta'siri tuproqning suv o'tkazuvchanlik ko'rsatkichlari bo'yicha birinchi yilidagi kabi holat saqlanib qoldi, lekin biroz kamayganligi aniqlandi.

Tadqiqotlarning uchinchi yilida ham variantlar kesimida avvalgi yillarda qayd etilgan qonuniyatlar saqlanib qoldi hamda ularning keyingi davrlarda ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Yuqori ko'rsatkichlar, asosan, kompost-3, kompost-4 va kompost-5 qo'llanilgan variantlarda kuzatildi. Jumladan, 7-variantda gektariga 20 t kompost-3 berilganda uchinchi yil kuzgi kuzatuvlarida 6 soat davomida tuproqning suv o'tkazuvchanligi 583,5 m³/ga ni tashkil etgan bo'lsa, 22 t/ga miqdorida kompost-4 qo'llanilgan 8-variantda bu ko'rsatkich 595,0 m³/ga ga yetdi. Shuningdek, 24 t/ga kompost-5 ishlatilgan 9-variantda mos ravishda 573,5 m³/ga natija qayd etildi.

Tuproqning suv o'tkazuvchanligini chegaralovchi asosiy omil zichlanish hisoblanadi. Tuproq zichlashuvi sug'orish jarayonlari, qishloq xo'jaligi texnikalarining qator oralig'idan o'tishi, yog'ingarchilik va boshqa tashqi omillar ta'sirida yuzaga keladi. Shu bilan birga, organik moddalarga boy tuproqlarda bunday salbiy holat sezilarli darajada kamayishi kuzatiladi.

G'o'za o'g'itlanishida mineral va organik o'g'itlar, shuningdek, turli tarkibdagi kompostlarning me'yoriy qo'llanilishi tuproqning suvni singdirish va o'tkazuvchanlik xususiyatlariga muayyan ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar sho'rlangan tuproqlar sharoitida organo-mineral kompostlarning tuproq suv o'tkazuvchanligiga ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Kompost tarkibidagi go'ng, glaukonit agrorudasi va shirinmiya chiqindilarining uyg'unlashuvi tuproqning strukturasi va g'ovakligini yaxshilab, suvning infiltratsiya tezligini oshirdi. Natijada tuproqning namni ushlab qolish qobiliyati ortib, sho'rlarning yuvilish jarayoni tezlashdi hamda meliorativ holati yaxshilandi. Barcha variantlarda nisbatan yuqori ko'rsatkichlar kompost-4 22 t/ga qo'llanilgan 8-variantda olinib, kuzatuvning 6-soatida ko'rsatkichlar nazorat variantiga nisbatan kuzda 107,0 m³/ga ga, go'ng 20 t/ga qo'llanilgan 4-varianga nisbatan esa 63,4 m³/ga ortiqcha bo'lganligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Boltaev S.M., Axmedov Sh.M. Organo-mineral kompostlarni qo'shimcha oziqa sifatida qo'llashning tuproq hajm massasining o'zgarishiga ta'siri. 22 aprel - Xalqaro Er kuni va 2015 yil-Xalqaro Tuproq yiliga bag'ishlangan «Er resurslarini boshqarishda fan va innovacion texnologiyalar integratsiyasi» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari. T.: 2015. B. 529-530.

2. Славгородская Д.А. Влияние сложного органоминерального компоста на свойства чернозема обыкновенного и урожайность озимой пшеницы в западном предкавказье. // Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. к. с-х. н. -Краснодар. 2014. С. 21-22.

3. Гузенко К.В. Компостирование органических отходов. // Научный Центр «Аэтерна». Инновационный вектор развития науки. Сборник статей Международной научно-практической конференции. Уфа АЭТЕРНА. 6 августа 2014 г. С. 15-16.

Методика агрофизических исследований почв Средней Азии. Ташкент. 1973 г. Уз НИХИ.